

СТОЛЯРОВА А. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНОКУЛЬТУРНІ РЕАЛІЇ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКО-НОВОГРЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі поезій “Сон (Комедія)” і “Три літа” та їх новогрецьких перекладів)

У статті вивчаються особливості відтворення етнокультурних реалій в поетичних перекладах творів Т. Шевченка новогрецькою мовою, виконаних грецькими поетами Н. Паппасом та Меліссанфі. Дослідження проведено на матеріалі поетичних творів “Сон (Комедія)” та “Три літа”.

Ключові слова: українсько-новогрецький переклад, етнокультурні реалії, димотика, катаревуса.

В статье изучаются особенности передачи этнокультурных реалий в поэтических переводах произведений Т. Шевченко на новогреческий язык, выполненных греческими поэтами Н. Паппасом и Мелиссанфи. Исследование проводится на материале стихотворных произведений “Сон (Комедия)” и “Три года”.

Ключевые слова: украинско-новогреческий перевод, этнокультурные реалии, димотика, кафаревуса.

The article focuses on the peculiarities of rendering ethnocultural realia in Modern Greek translations of Shevchenko’s poems “Dream (Comedy)” and “Three Years” by Greek poets N. Pappas and Melissanthi.

Key words: Ukrainian to Modern Greek translation, ethnocultural realia, demotic, katharevousa.

Одним із промовистих показників величі митця і значення його творчості для національної та світової культури є те, скількома мовами перекладено його доробок. Творчу спадщину Тараса Шевченка можна прочитати 150-ма мовами світу – міжнародними та малими, у тому числі й новогрецькою. Тόму, що Шевченкові слова залунали новогрецькою, завдячуємо

основоположникам новогрецьких студій в Україні проф. А. О. Білецькому та доц. Т. М. Чернишовій. Саме вони в межах діяльності Радянсько-грецького товариства дружби ініціювали переклад вибраних творів Кобзаря. Велику допомогу в цьому благородному починанні надала прогресивна грецька письменниця Еллі Алексіу. Завдяки їй підрядкові переклади поезій Шевченка з розлогими коментарями, виконані самим подружжям Білецьких та випускниками Київського університету Н. Ф. Клименко та О. Д. Пономаревим, залунали дивовижними віршованими рядками, народженими талановитими поетами Греції, у тому числі й Янісом Рицосом, лауреатом Міжнародної Ленінської премії “За зміцнення миру між народами”. Невелика за обсягом, але справді епохальна книга вийшла друком в Афінах у 1964 р. [1].

Проф. А. О. Білецький та доц. Т. М. Чернишова були невтомними популяризаторами новогрецької літератури в Україні і української в Греції. Вони ініціювали переклад найвизначніших творів новогрецької літератури українською мовою, і саме за їх сприяння залунали новогрецькою твори Шевченка, Франка, Лесі Українки. Інтенсифікація новогрецько-українського та українсько-новогрецького перекладу поставила перед науковцями завдання вирішити складні теоретичні проблеми цього напрямку перекладу. У перших наукових працях у цьому річизі розглядалися передусім лінгвостилістичні особливості творів сучасних грецьких письменників (А. О. Білецький, Т. М. Чернишова), а також успіхи і невдачі грецьких перекладів титанів української літератури (О. Д. Пономарів [2], Ю. О. Микитенко [3]).

У наш час очевидно є необхідність опрацювання проблем, пов’язаних з українсько-новогрецьким перекладом, у межах сучасних парадигм знання. Зокрема, у вітчизняній елліністиці обмаль праць, у яких розглядалися б способи відтворення у грецьких перекладах української мовної картини світу, представленій в оригіналах, особливості вербалізації засобами новогрецької мови концептів нашої національної

культури та передачі етнокультурних реалій. Останнє і визначає **актуальність** цього дослідження.

У межах цієї розвідки ми ставимо перед собою **мету** дослідити відтворення в грецьких перекладах Шевченкових поезій “Сон” (“‘Ονειρο”) [1:30–48] та “Три літа” (“Τρία χρόνια”) [1:49–51] зі збірки “Ταράς Σεβτσένκο. Ποιήματα” [1] наявних у них українських етнокультурних реалій. **Предметом** дослідження правлять особливості відтворення їх засобами новогрецької мови. **Об’єктом** виступають наявні у творах Т. Шевченка етнокультурні реалії. Дослідження виконано на **матеріалі** двох поезій: “Сон (Комедія)” [4:186–199] та “Три літа” [4:283–286].

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що в ній вперше вивчено особливості відтворення етнокультурних реалій в новогрецьких перекладах поетичних творів Т. Шевченка.

Написана в Петербурзі у 1844 р. поема “Сон” – це перший твір Шевченка, що належить до жанру політичної сатири. На сатиричний характер твору вказує підзаголовок “Комедія”. У поемі автор піддає нищівній критиці безжалний соціальний лад, що панував у миколаївській Росії, із нелюдською кріпосницькою системою, неповагою до національної гідності людини, підлабузництвом перед вищими за статусом. Композиційний прийом подорожі уві сні дав авторові можливість у відносно невеликому творі зобразити широку панораму життя тогочасної імперії. В основі композиції поеми чотири частини: вступ і три блоки – зображення злиднів, від яких потерпає Україна, непривітного Сибіру з каторжниками, серед яких є й борці за волю народу, та опис побуту Петербурга – блискучої столиці, де і помпезні паради на честь коронованих осіб, і прості люди, що вранці біжать заробляти на хліб насущний, і земляки-українці, які будь-що намагаються зробити кар’єру в столиці, але далі писарів, як правило, не піднімаються. Нищівна сатира Шевченка досягає найвищого напруження й виразності у викритті коронованих осіб та їх придворних підлабузників. Образи царя і цариці тут являють собою гіперболічний шарж.

Вірш перекладено на початку 60-х рр. ХХ ст. грецьким поетом Нікосом Паппасом. Автор досить точно відтворює метрику та спосіб римування, притаманні оригіналу. Загалом, переклад максимально точно слідує оригіналові, чого не так просто досягти. Перед перекладачем стояло складне завдання: відтворити реалії далекої Росії ХІХ ст. так, як їх сприймав її мешканець, українець Шевченко. Серед цих реалій власне українські *хата, свита, козаки, гетьман*, так і загальноімперські *панщина, цар, царята, княжата, москалі, каторга, каторжні, отечество, власть* тощо.

Поема “Сон” починається словами *У всякого своя доля ...* У грецькій мові цей концепт ословлений декількома лексемами – *η τύχη, η μοίρα, το πεπρωμένο, η ειμαρμένη, το ριζικό*. Перше має значення доброї долі, удачі; решта позначає те, що з людиною має статися в житті, тобто те, що їй написано на роду (і добре, і зло). Н. Паппас обирає з них максимально точний відповідник українській *долі – μοίρα: Καθένας μας έχει τη μοίρα του*.

У Шевченковому “Сні” декілька разів трапляється слова *хата* і *хатина*. І перекладач майже скрізь передає її нейтральним *σπίτι* (“будинок”). На початку твору читаємо: *Τοῦ τυζαμι обирає / свата в його хаті – Ἄλλος στο σπίτι χαρτοπαίζοντας / κλέβει ἀκόμα και τους συγγενείς του*. Перекладач надає перевагу нейтральному *σπίτι*, не наполягаючи на тому, що це саме селянська оселя в українців. Це й справді було б зайвою конкретизацією, бо невиправдано звузило б зміст Шевченкових слів і позбавило б їх загального звучання. Лексему *σπίτι* зустрічаємо і в рядках: *Отак [...] Я міркував собі йдучи, / Поки доплентавсь до хатини. [...] Усюди божя благодать / І в серці, і в хаті. – Ἔτσι [...] σκεφτόμουνα ὀλ'αυτά στο σπίτι μου γυρίζοντας. [...] Στο σπίτι μου γαλήνη βασιλεύει [...] παντού η ευλογία του Θεού χυμένη / μες στην καρδιά μου και στο σπίτι μου*. Ще один приклад: *Тяжко матір покидати / у безверхій хаті. – δύσκολα κανείς αφήνει / τη μητέρα του, το ρημαγμένο σπίτι*.

Натомість у рядках *Дивлюся: хати над шляхами / Та городи з стома церквами* Паппас вдається до зменшено-пестливої

форми *σπιτάκια*: *Κυττάζω: τα χωριάτικα σπιτάκια πλάϊ στους δρόμους / κι'οι πόλεις μ'εκατό εκκλησίες πιο κεί*. Таку саме пестливу форму обирає перекладач і у випадку слів *Церкви, та палати, / Та пани пузати, / I ні однісінької хати*. – *Παντού γεμάτη εκκλησιές κι'ανάκτορα / κι άρχοντες κοιλαράδες κι'ούτε ένα / σπιτάκι που να κατοικεί ένας καθάριος άνθρωπος*. Проте, важливо те, що перекладач уточнює тут значення слова *σπιτάκι* підрядним реченням: ні однісінької хати, *де жила б чесна людина* (тобто та, що в поті чола заробляє собі на хліб, а не паразит). Це уточнення було необхідно для того, щоб передати Шевченкове протиставлення бідної селянської хати палацам. Без підрядного речення це не вдалося б, адже грецьке *σπίτι* (“дім”, “будинок”) є гіперонімом для слів *ανάκτορο* (“палац”) та *καλύβα* (“хата”, “колиба”, тобто “селянська оселя”).

Українську етнокультурну і історичну реалію *козаки* Паппас скрізь передає запозиченим грецькою мовою словом *κοζάκος*, зафіксованим у словниках [5], [6]: *Царю проклятий, лукавий, / [...] Що ти зробив з козаками? – Καταραμένε βασιλιά! / Καταραμένε και πονηρέ, / [...] τι έχεις κάνει με τους κοζάκους μας*.

Так само прямим запозиченням передає він і посаду *гетьман*. Проте якщо лексема *κοζάκος* засвідчена у словниках, то слово *γέτμανος* не міститься навіть у найавторитетніших сучасних словниках новогрецької мови [5], [6]. *А мене послали / На столицю з козаками / Наказним гетьманом! – εγώ διορισμένος γέτμανος / κοζάκους να οδηγήσω στην πρωτεύουσά μας*. Переклад не супроводжується навіть виноскою з поясненням цієї української реалії. Вважаємо це за недолік перекладу, адже без виноски грецький читач навряд чи зрозуміє, про кого йдеться.

Титул правителя Росії – цар – у більшості випадків передається нейтральним *βασιλιάς*, титул його дружини – цариці – відповідником *βασιλίσσα*: *Цар цвенькає; / А диво-цариця, / Мов та чапля меж птахами, / скаче, бадьориться*. – *ο βασιλιάς ψελλίζει, / η θαυμαστή βασιλίσσά του / κουτσοπηδάει, κορδώνεται / σαν τον ερωδιό στο βάλτο*. Інший приклад: *А потім цариця / Сіла мовчки на дзиглику. / Дивлюсь, цар підходить / До найстарішого ... – Μετά η*

βασιλίσα έπεσε σ'ένα κάθισμα / και δεν εμίλησε ζανά. Вλέπω τον βασιλιά, πλησιάζει / στο μεγαλύτερο απ'τους άρχοντες. Або: Царю погануї, / Царю проклятуї, лукавиї, / Що ти зробив з козаками? – Катаραμενε βασιλιά! / Катаραμενε και πονηρέ, / τι έχεις κάνει με τους κοζάκους μας;

У переносному значенні (Цар *всесвітній!* цар *волі, цар, / итемпом увінчаний!*), коли йдеться про революціонерів-декабристів, перекладач теж цілком слушно вживає *βασιλιάς*: *ο βασιλιάς του κόσμου, ο βασιλιάς / που πολεμάει για την ελευθερία των ανθρώπων / μ'ένα σημάδι, στέμμα του, στο μέτωπο!*

Навпаки, там, де у Шевченка піддані з побожним жахом кажуть про царя *сам*, Паппас вживає *Τσάρος*, причому з великої літери, тим самим підкреслюючи притаманне в ті часи росіянам ставлення до вінченосної особи мало як не до бога: *сам* *изволит* *сегодни гуляти!* – *Ο Τσάρος* *θα σας κάνει την τιμή αυτοπροσώπως να παρευρεθεί!* У цьому контексті *цариця* перетворюється на *Τσαρίνα*: *аж ось и сам, / високий, сердитий, / виступає; обок його / Цариця* *небога – Ο Τσάρος* *με τη συνοδεία του προχωρούσαν / θεόρατος αυτός και θυμωμένος / πλάϊ του κι' η Τσαρίνα η καϊμενούλα.*

Шевченкові *царята* у Паппаса *τα παιδιά του βασιλιά* (букв. “діти царя”), а *княжата – приγκιπόπουла* (“маленькі принци”).

Перекладач розрізняє два значення слова *москаль*: 1) зневажливе народне найменування росіян та 2) військовий, солдат царської армії (незалежно від національної приналежності). Коли йдеться про росіян, Паппас вживає лексему *Μοσχοβίτης*: *Ότο дурний! а це й битий!* / *На квиток повірив / Москалеві.* – *Μ'όλο το ξύλο που έφαγα δεν ξύπνησα / πίστεψα σ'ένα Μοσχοβίτη.* Натомість коли йдеться про солдат царської армії, перекладач абсолютно слушно вживає грецьке слово *φαντάροι*: *Α в* *городах, мов журавлі, / Замуштрували москалі.* – *Στις πόλεις οι φαντάροι* *όλο γυμνάζονται.* Ще один приклад: *Уже вбогі* *ворушились, / На труд поспішали, / I москалі* *на розпуттях уже муштрувались.* – *Ξύπνησαν πια οι φτωχοί / και βιαστικά πηγαίνουν στη δουλειά τους / γυμνάζονται οι φαντάροι* *στις πλατείες ...*

Наявні у тексті “Сну” *жид, скупий жидюга* навряд чи можна вважати етнонімом євреїв. Вжиті вони тут у переносному значенні “скупа, жадібна людина” або “лихвар”. Справді, у ті часи лихварями часто були саме євреї, бо за царату їм було заборонено займатися сільським господарством, і їм нічого не залишалося, як вдаватися до фінансових оборудок. Проте Шевченко наголошує саме на негативній рисі характеру і відповідній поведінці, притаманній багатьом людям, і це тонко відчув перекладач. Він ніде не вживає етноніма *Εβραίος*: *Скупий жидюга дав би гривню, / Щоб позирнуть на ті дива. – κι ο Σάββωκ την κάσσα του θα χάριζε / τέτοιο θαυμάσιο θέαμα για να γλεντούσε*. Як бачимо, Паппас вживає ім’я шекспірівського персонажа – лихваря Шейлока з п’єси “Венеціанський купець”, який уособлює жадібність і жорстокість. Інший приклад: *може батько / Остатню корову / Жидам продав, поки вивчив / Московської мови. – Ο πατέρας τους πούλησε ίσως στον τοκογύφο / την τελευταία αγελάδα του / για να μάθουν τα μοσχαναθρεμμένα / τις μοσχοβίτικες τις παπαρδέλες*.

Сумнозвісну *паницину* (*Опухла дитина – голоднее мре, / А мати пшеницю на паниці жне*.) Паппас перекладає описово, бо іншої ради нема: *ένα μωρό απ’την πείνα εγίνη του θανάτου / και η νέα μάνα του θερίζει το σιτάρι / του αφεντικού ...* (букв. “а його мати жне хазяйську пшеницю”).

Шевченкові *каторжні* у Паппаса нейтральні “ув’язнені” – *φυλακισμένοι*: *Мертвці за правдою встають ... Το каторжні. – μια λιτανεία / νεκρών, ξεκίνησαν να βρούν δικαιοσύνη ... είναι φυλακισμένοι*. Сама ж *каторга* у Паппаса – *το κάτεργο* (грецьке за походженням слово, кращого відповідника не знайти): *цар волі ... / В муці, в каторзі не просить / Не плаче, не стогне! – ο βασιλιάς του κόσμου ... / Στο κάτεργο βασανισμένος δεν παρακαλεί / κανένα, δε βογγάει, δεν κλαίει*.

Н. Ф. Клименко підкреслює, що у творах Т. Шевченка іменник *могила* має принаймні два значення, на що має зважати перекладач: 1) поховання однієї людини; 2) місце поховання козаків та всіх полеглих у боротьбі за волю українських земель у вигляді пагорбів. У “Сні” воно трапляється лише один раз: *Може,*

*Москва ... розкопала / Високі могили –/ Нашу славу. – Тут це слово, безперечно, вжито в другому значенні, тому і перекладено словом *λόφος*, а не *τάφος*: *Η Μόσχα ίσως... / Γύμνωσε τους ψηλούς λόφους που 'ναι η δόξα μας.**

Знедолена Україна у Шевченка – *нєня, безталанна вдова, вдова сиротина, удова небога, бездітна вдовиця*. Н. Паппас намагається близько слідувати оригіналу, розуміючи що в ці метафори Шевченко вклав увесь свій біль і хвилювання за долю вітчизни, проте йому вдається відтворити тільки значення “мати”, “нєня”, тоді як постійно повторювані у Шевченка *вдова і сирота* у перекладі відображення не знаходять: *Α τι, моя Україно, / Безталанна вдово, / Я до тебе літатиму / З хмари на розмову. – Κι εσέ πατρίδα, Ουκρανία μου, / που θ'απομείνεις μια δυστυχισμένη χώρα ... Προщай же ти, моя нєне, удова небого. – Μανούλα μου, Ουκρανία / άτυχη χώρα, έχε χειά. Α вторая доконала / Вдову сиротину – κι ' η Δευτέρα που ολοκλήρωσε / την κηδεία της πατρίδας μας.* Лише одного разу перекладачеві вдається передати Шевченкову метафору *бездітна вдовиця*: *Πλαч, Україно! / Бездітна вдовице! – Κλάψε, κλάψε, Ουκρανία μου, / κλάψε σα χήρα που δεν έχεις γεννήσει!*

Хотілося б відзначити, що перекладачеві в цьому вірші вдалося навіть передати засобами новогрецької мови протиставлення української народної мови та російської – офіційної мови імперії. Справа в тому, що мовна ситуація у Греції довгий час нагадувала ситуацію в Україні ХІХ ст. Українці розмовляли народною мовою, що в імперії вважалася діалектом, а у справочинстві та навчанні використовувалась виключно книжна російська мова. Шевченко для передачі тогочасних реалій використовує у своїх творах вирази російської мови. Приблизно таке ж співвідношення, як між українською і російською у ХІХ ст., було в Греції між народною розмовною димотикою та архаїзованою книжною катаревусою, яка була офіційною мовою Греції. Неї, як і українцеві російської, треба було спеціально навчатися, і дозволити це собі могли тільки заможні люди.

Шевченко пише: *От собі й читаю, / Що на скелі наковано: / Первому вторая / Таке диво наставила. – Πάω να δω στο βράχο σκαλισμένο: / Το Πρώτω η Δευτέρα / που ανήγηρε ένα τέτοιο θάμα.* Як бачимо, Н. Паппас, перекладаючи народною грецькою мовою вірш, написаний українською, цитований Шевченком російський напис на пам'ятнику Петру I передає катаревусою (*Τω Πρώτω η Δευτέρα*), зі зниклим в сучасній мові давальним відмінком, а не димотикою, що виглядало б як “Στον Πρώτο η Δευτερη”. У Греції всі написи теж робилися виключно офіційною мовою, так що протиставлення української і російської в творах Шевченка було чудово відображено перекладачем засобами грецької мови.

Напередодні нового 1846 року Шевченко, перебуваючи у селі В'юнищі, пише вірш “Три літа”, який підбиває підсумки думок і настроїв поета на цьому етапі його духовного розвитку. Поет згадує героїв своїх ранніх поем – Катерину з однойменного твору, козаків-невільників з поеми “Гамалія”, Оксану Коваленко, поетичний образ якої створено у присвяті до поеми “Мар’яначерниця”. Назва вірша дала назву й усій рукописній збірці автографів, до якої поет переписав майже всі свої твори цих років, за винятком поеми “Тризна” і вірша “За що ми любимо Богдана?”.

Вірш “Три літа” перекладений грецькою поетесою Меліссанфі і увійшов до згаданої збірки “Ταράς Σεβτσένκο. Ποιήματα”, що вийшла в Афінах у 1964 р. Так само, як і в поемі “Сон”, Шевченко неодноразово вживає слово *хата*, яке у Меліссанфі вже *το σπιτικό* (букв. “оселя”) та *η φτώχικη καλύβα* (“бідняцька колиба”): *Невеликі три літа / Марно пролетіли ... / А багато в моїй хаті / Лиха наробили. – Τρία χρονάκια απ'τη ζωή μου διάβηκαν / και μ'άφηκαν τρανό κακό / ρημάζανε το σπιτικό μου / και την καρδιά μου μαζί μ'αυτό.* У випадку же слів *Тяжко годувати / Малих діток неумитих / В нетопленій хаті* перекладачка слушно уточнює в перекладі, що йдеться саме про хатину бідняка: *ξυπόλυτα να μεγαλώσεις τα μωρά σου / στη φτωχική καλύβα σου.*

Козаків перекладачка пише з великої літери, розглядаючи їх як націю, адже в грецькій мові етноніми пишуться з великої

літери: *Τῆς добрі сльози, [...] / що молились з козаками / В турецькій неволі. – ‘Ολα τα δάκρυα [...] / που όλο προσεύχονταν με τους Κοζάκους / καθώς μαζί πορεύονταν / απ’τον τουρκικό ζυγό.*

У Шевченкових творах часто трапляється назва українського національного одягу – *свита, свитина*. Причому Шевченко вживає цю назву не тільки на позначення одягу простих людей, а й навіть царів. Тому і перекладачі по-різному відтворили її у своїх перекладах. Наприклад, рядки зі “Сну” у *тім раї, що ти покидаєси, / Латану свитину з каліки знімають* Н. Паппас передав так: *Σ’εκείνο τον επίγειο παράδεισο π’αφίνεις / τα μπλωμένα ρούχα του ζητιάνου βγάζουν.* Тобто було вжито нейтральне слово “одяг” – “латаний одяг”. Подібним чином передає Меліссанфі значення слова “свитина” у таких рядках вірша “Три літа”: *Добрідень же, новий годе, / В торішній свитині! – Καλώς την, την Πρωτοχρονιά / με τα παλιά της ρούχα* (буквально “у старому одязі”). Натомість рядки “Сну”, де описується пам’ятник Петру I, *А на коні сидить охляп, / у свити – не свиті, / і без шапки* Н. Паппас відтворює так: *Καβάλα του ένας δίχως σέλλα / με την παράξενη τη φορεσιά του / χωρίς καπέλο.* Як бачимо, тут ужите грецьке народне слово *φορεσιά*, що позначає “одежа”, тобто теж загальне, без національного колориту, але розмовне.

На нашу думку, поетесі Меліссанфі, на відміну від Н. Паппаса, не вдалося у вірші “Три літа” передати співвідношення української і російської мов у завершальних рядках *Добрідень же, новий годе, / В торішній свитині! / Що ти несеш в Україну / В латаній торбині? / “Благоденствіє, указом / Новеньким повите”*. Шевченко не випадково вживає книжне російське слово *благоденствіє*, що фігурувало в усіх наказах імператорів, які буцімто дбали про долю своїх підданих. І вживання цього слова у його вірші іронічне: вживаючи саме його, він показує всю штучність і неправдивість офіційного патріотизму. У перекладачки ж бачимо грецьке димотичне *καλοπέραση*: *Καλώς την, την Πρωτοχρονιά / με τα παλιά της ρούχα. / Σαν τι μας φέρνει για την Ουκρανία / μέσα στο μπλωμένο σου*

σακούλι; / Την καλοπέραση μ'ένα καινούριο νομοσχέδιο. Добрий переклад, але краще було б ужити тут книжне грецьке *ενημερία* або *ευδαιμονία*. Тоді протиставлення “народно-розмовна мова – книжна офіційна мова” було б збережено.

Проведене дослідження дає можливість дійти **висновку**, що етнокультурні реалії, якими рясніє Шевченкова поезія, цілком вдало відтворені грецькими перекладачами Кобзаря. Велика заслуга в цьому не тільки самих талановитих грецьких поетів, а й членів гуртка Білецького – Чернишової, які підготували якісні підрядкові переклади з розлогими коментарями, у яких витлумачувалося значення цих реалій.

У подальшому **перспективним** видається вивчення віршованого розміру грецьких перекладів Шевченкових поезій, особливостей римування та їх порівняння з оригінальними текстами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Σεβτσένκο Τ.* Ποιήματα / Τарάς Σεβτσένκο. – Αθήνα : Εκδόσεις «Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος», 1964. – 93 σ. 2. *Пономарів О. Д.* Шевченко новогрецькою мовою / Олександр Данилович Пономарів // Голос Шевченка над світом. – К., 1961. – С.14–21. 3. *Микитенко Ю. О.* Сяйво Гіппокрени : з історії й типології українсько-грецьких літературних зв'язків / Ю. О. Микитенко. – К. : Всесвіт, 2008. – 392 с. 4. *Шевченко Т.* Кобзар / Тарас Шевченко. – Сімферополь : Крим, 1969. – 622 с. 5. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.* – Θεσσαλονίκη : Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη, 2005. – 5^η ανατύπωση. – 1532 σ. 6. *Μπαμπινιώτης Γ.* Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας / Γεώργιος Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2005. – 2^η έκδοση, Β' ανατύπωση. – 2032 σ.